

Tankefigurer som hotar rättssäkerheten

av Bengt-Åke Wennberg

I dagens samhälle är politikernas och myndigheters främsta uppgift inte att planera för och bestämma över medborgarna

deras främsta uppgift är att

- skydda medborgarna mot obefogade krav och orättfärdigt bemötande,
- se till att medborgarna får den service av det allmänna som de kan kräva och att
- erbjuda medborgarna rättssäkerhet.

I offentliga samtal och i arbetslivet ställs det ofta frågor och görs påståenden om ansvar. Vem kan ställas till svars för att det blir som det blir när man gör som man gör? Ett problem, som ofta uppkommer, är att man då hamnar i den konfliktrappa jag beskrev i min förra blogg.

I mina uppdrag har jag då funnit att det är två frågor som måste redas ut. Den ena frågan är att man numera, när det gäller ansvar, inte kan tillämpa ansvarsutkrävande enligt en hierarkisk tanke, det vill säga utifrån en strikt linjeorganisation, specialisering och kontroller och ledningssystem. Skälet till att denna modell måste överges är att den inte längre överensstämmer med faktiska förhållanden.

Den andra frågan hänger samman med Bo Rothsteins forskning i projektet Quality of Government (QoG). Denna visar att välfärden i ett samhälle, och effektiviteten i en verksamhet, bestäms mer av att de som medverkar i arbetet upplever rättssäkerhet och frånvaro av korruption, än av huruvida man inom verksamheten tillämpar traditionella demokratiska principer och medinflytande.

SAMARBETSDYNAMIK AB

Ölsdalen 134, 693 91 Degerfors, telefon 070 590 94 30

Email: bengt-ake.wennberg@samarbetsdynamik.se

<http://www.samarbetsdynamik.se>

Medinflytandefrågan har således – enligt Rothstein – fått alldeles för stor betydelse i den politiska diskussionen i förhållande till betydelsen av synergi – det vill säga att olika insatser skall stödja och inte motverka varandra.

Rothsteins forskning leder till insikten att myndigheters, statens och kommuners huvudsakliga uppgift i ett samhälle där självständigheten hedras inte främst kan vara att kontrollera, styra, leda och administrera offentlig verksamhet så billigt och effektivt som möjligt utan att deras främsta uppgift är att

- skydda medborgarna mot obefogade krav och orättfärdigt bemötande,
- se till att medborgarna får den service av det allmänna som de kan kräva och att
- erbjuda medborgarna rättssäkerhet.

Jag räknar då in i "det allmänna" alla institutioner som är avsedda att tjäna samhället. Det vill säga alla offentligt finansierade institutioner, men också public service.

Om myndigheter och institutioner, som har till syfte att verka för det allmännas bästa, slarvar med ovanstående tre uppgifter kan godtycke och maktmissbruk inte konfronteras. Detta slarv drabbar då enskilda medborgare och välfärden försämrars. När vi medverkat i utredandet av olika konfliktsituationer och missförhållanden har det varit viktigt för oss att genom vår utredning särskilt belysa de interaktiva mönstrens karaktär och därmed motverka att ansvaret bara hissas upp och ner i den vertikala linjen.

Nu kan jag av naturliga skäl inte använda mig av exempel från mina uppdrag. Jag skall därför i denna blogg, för att illustrera mitt resonemang, använda mig av tre offentliga exempel, som läsaren kan följa genom massmedia.

De tre exempel jag väljer är:

- misshandeln av en ung pojke på Malmö central, som man berättade om i programmet veckans brott i SVT tisdag den 10 mars,
- historien om Malin, som fick betala sitt hus två gånger och som presenterades i det andra avsnittet av programmet Plus i SVT och slutligen

- fallet med Estonias förlisning, som aldrig blev uppklarat och där utredningsarbetet är dokumenterat i boken "Vad hände med m/s Estonia" av Bertil Calamnius.

Min analys bygger alltså på förekomsten av interaktiva mönster snarare än den existerande organisationsstrukturen. Med interaktion menar jag att en person handlar, och att handlingen får ett gensvar av andra, som i sin tur ger gensvar hos den förste osv. Om flera är inblandade bildar denna växelverkan ett gemensamt interaktivt mönster. Detta mönster kan observeras både av de deltagande själva och av utomstående observatörer.

Det speciella med interaktiva mönster är att alla inblandade bidrar till skapandet av dem. Ingen kan undandra sig ansvaret för sin medverkan i dem. Även den som är passiv bidrar till mönstret just genom att vara passiv. Ansvaret man har är således något helt annat än det ansvar som kan utkrävas i en vertikal linje, där man tvingas lyda en överordnad auktoritet eller regel. Ansvaret är istället kopplat till de skyldigheter man har mot varandra genom att man inser att det interaktiva mönster man deltar i kan riskera att leda till oönskade konsekvenser.

Min analys bygger alltså på att vi människor har förutsättningar att förstå interaktiva mönster och ta ställning till om de leder till bra eller dåliga konsekvenser – jämför hur vi förstår ett drama eller en detektivhistoria. Det är denna förmåga, som gör att vi kan ställa varandra till svars för var och ens delaktighet i det interaktiva mönstret.

Problemet är att sådana anklagelser riskerar att bli spekulationer. De blir ofta ytliga, missriktade, fördomsfulla och ibland rent osanna. För att undvika detta måste var och en genom olika samtal bidra till att säkerställa en rimlig och realistisk redovisning av det interaktiva mönstret. Först då är det möjligt att förstå det och göra en korrekt analys av ansvarsfrågan.

En grundläggande svårighet i ett sådant arbete är att berättelser om det interaktiva mönstret ofta utformas utan att man gör en distinktion mellan göra och handla. Det är skillnad på vad man fysiskt gör och själva handlingen, det vill säga vad som är meningen med vad man gör.

Ofta "uttolkas" handlandet och ges en "mening" av personer i omvärlden utan att denna tolkning kan godtas av den som gjort vad man gjort. Om man inte uppmärksammar detta speciella redovisningsproblem kan berättelsen komma att innehålla antaganden, spekulationer och insinuationer som allvarligt försvårar möjligheterna till ett godtagbart ansvarsutkrävande och kan leda till en allvarlig rättsosäkerhet.

Det underlättar utredningen om man, så som Sacharias Votinius gör i sin avhandling "Varandra som vänner och fiender", ser samhällskontraktet med varandra som ett kontrakt mellan vänner, där syftet med samspelet är att skapa synergier, snarare än att man utgår från att handlandet syftar till att vinna fördelar på varandras bekostnad.

Nu till mina tre exempel.

Exempel 1

Två bröder flyr från ett krig och kommer till Sverige. De placeras på ett boende för ensamkommande flyktingbarn. De finner sig inte till rätta där utan avviker. De tjuvåker till Malmö men fångas upp av en kontrollant, som placerar dem på en bänk på stationen under bevakning av två vakter. Barnen tycker detta är obehagligt och vill smita men blir fasthållna. Vakterna ringer till polisen och får reda på att pojkarna avvikit från boendet och skall återföras dit.

När pojkarna får klart för sig detta, blir de oroliga och vill smita. När de hindras spottar den yngste av bröderna väktaren i ansiktet och biter honom i armen. Konflikten är ett faktum. Väktaren brottar ner pojken och sätter sig på denne och försöker hålla för dennes mun. Flera förbipasserande filmar tumultet och väktarna anklagas för övergrepp. Polisen kommer. Pojkarna förses med handfängsel och förpassas tillbaka till boendet varifrån de sedan avviker igen, och återfinns i Köpenhamn.

Här uppstår flera frågor om ansvar. Skulle man kunnat undvika att hamna i den konflikttrappa jag redovisat i min förra blogg, och som uppenbarligen inte är någon konstruktiv utveckling?

Vad hände på boendet som verkade skapa panik hos pojkarna? Varför anlita vaktbolag mot dessa unga tjuvåkare? Varför behandla pojkarna som "rymmare" och brottslingar? Våld, när ett barn är desperata, brukar bara leda in i en än värre konflikt. Skulle vuxna, mogna män i en sådan situation inte kunnat agera annorlunda? Är den enda lösningen att skicka barnen tillbaka dit, där de uppenbarligen inte vill vara?

Exempel 2

En svensk företagare redovisar inte sina skatter korrekt utan skaffar sig stora skatteskulder. Han får hjälp av en juridisk firma att gå i personlig konkurs. Detta innebär att det utses en konkursförvaltare, och att alla hans inkomster i Sverige skall omhändertas av konkursförvaltaren, och användas för att betala skatteskulden.

Mannen flyttar till Filippinerna. Mannens mor dör och efterlämnar en villa. Mannen tar sig då för att sälja villan, och låter ovanstående juridiska ombud vara representant för honom gentemot den svenske köparen. En person, som i programmet kallas Malin, köper villan och betalar pengar till ombudet som skickar dessa vidare till Filippinerna. Malin flyttar in, och allt är frid och fröjd till dess konkursförvaltaren upptäcker saken.

Han hävdar att konkursboet äger villan och att Malin därför borde flytta ut, och villan återigen utbudas till försäljning. Konkursförvaltaren är dock "snäll" och låter Malin bo kvar under förutsättning att hon betalar villan än gång till och då till konkursboet. Malin försöker stämma ombudet, som kan ha vetat om den personliga konkursen och därför bidragit till lurendrejeriet, men det är enligt juridiska experter tveksamt om Malin lyckas. Även om hon lyckas har ingen av de andra aktörerna i kedjan de pengar som behövs för att kompensera henne fullt ut.

Berättelsen väcker hos mig frågor om statens ansvar mot sina medborgare. Malin står ensam i kampen mot en korrupt säljare, en likgiltig bank, ett svekfullt juridiskt ombud och en stat som bara ser till sitt eget intresse. Fullföljer man istället tanken att samhällskontraktet bygger på att man ser sig som vänner, så är det orimligt att staten på detta sätt skall hävda sitt intresse gentemot den enskilde, dvs Malin.

Exempel 3

Den 28 september 1994 förliste m/s Estonia i en storm. 137 människor räddades, 95 dog i vattnet. Kvar på platsen lämnades de 757 som aldrig tog sig ur fartyget. Redan tidigt, den 28 september, ansågs det viktigt att Sverige tog hand om, och ledde de utredningar som skulle göras och de beslut som skulle fattas. Både den avgående statsministern Carl Bildt och den pågående Ingvar Carlsson lovade att Estonia skulle bärgas. Fartyget låg inte särskilt djupt. Större problem hade lösts.

Den 15 december beslöt den dåvarande svenska regeringen emellertid att fartyget inte skulle bärgas utan att det skulle övertäckas vilket inte uppfyllde statens skyldigheter mot medborgarna. Varför detta beslut fattades har aldrig klarlagts. Övertäckningen misslyckades på grund av bottenens beskaffenhet. Låsningen blev total när staten därför bytte uppfattning om vad olycksplatsen rent formellt var. Från att vara en haveriplats betecknades den som en gravplats som "krävde" gravfrid. Det skulle således vara förbjudet att dyka vid vraket och bärga föremål därifrån, vilket länge hindrade utredningen av olyckan. Därmed hade staten själv kortslutit alla

möjligheter till dialog om vad som egentligen hände eftersom det var både rätt och fel att bärga och både rätt och fel att "skända" gravplatsen.

Grundproblemet verkar således vara att staten i detta fall, trots att den har skyldighet att klargöra vilket ansvar parterna har mot varandra, av något skäl inser att ett sådant klargörande skulle riskera att leda till oönskade konsekvenser för staten själv.

Enligt Bertil Calamnius bok gjordes det, på grund av detta, mer än nitton officiella utredningar om förlisningen, och dess förspel och efterspel, utan att man entydigt kunde komma fram till vad som egentligen hände. Utredningsarbetet stötte ständigt på problem genom svenska statens och andra aktörers krav på att i slutänden *ha kontroll över utfallet av ansvarsdiskussionen*.

I de exempel jag här redovisat utgår man, både i den allmänna debatten och i de aktuella utvärderingarna, från föreställningar om att det gäller att fastställa ansvaret i enlighet med regelsystem och hierarkiska ansvarsförhållanden. Detta leder till att de berörda i de vertikala linjer som formellt upprättats strävar att skydda sig själva mot att få ansvaret.

De beskrivningar jag i dessa exempel hämtat från massmedia visar emellertid att ambitionen att kunna härleda ansvaret till sådana vertikala linjer är orealistisk och motriktad medborgarnas intressen. Ansvar borde istället utkrävas utifrån de berörda aktörernas deltagande i de interaktiva mönster som skapats, och i vad mån de vid sin medverkan kan förväntas ha förstått, och kunnat förutse, de negativa konsekvenser som deras medverkan kan medföra.

När du tittar dig om i din verksamhet och i din närmaste sociala kontext vilka tveksamheter när det gäller ett korrekt ansvarsutövande kan du se? Finns det resurser för att utreda det faktiska ansvarsförhållandet och är de kompetenta? Om inte hur skall man agera för att sådana kommer till stånd och kan finansieras? På vems uppdrag skall de verka?

Referenser:

Calamnius B (2014): Vad hände med MS Estonia – en granskning av Estoniakatastrofen. Riga: Eklinds Förlag.

Dalsvall M, Lindström K (2009): Bortom tankefällan. Om organisatoriska landskap, ledarskap och personalarbete i framtiden. Sandared: Vulkan.

Rothstein B (2011): Quality of Government and Epistemic Democracy. Paper presented at the Workshop Epistemic Democracy in Practice at Yale University, New Haven, USA, Oct 20-22, 2011.

Votinius S (2004): Varandra som vänner och fiender - En idékritisk undersökning om kontraktet och dess grund. Stockholm: Brutus Östlings Bokförlag Symposium.

Wennberg B-Å (2007): Partnerskapande ledning – en trygghet för alla i vår komplexa och ovissa värld. Degerfors: Abonnemangsrapport 124. Samarbetsdynamik AB.

<https://www.bengtharry.me/?p=2273>